

В. Семютович-Бережний

КОЗАЦТВО ТА БОРОТЬБА СТАРШИНИ-ШЛЯХТИ НА ГЕТЬМАНЩИНІ ЗА ВИЗНАННЯ ЗА НЕЮ РОСІЙСЬКИМ УРЯДОМ ПРАВ ДВОРЯНСТВА

Коли розглядаємо ближче історію цієї боротьби, то спостерігаємо цікаву обставину, наша старшина, яка самостійно присвоїла собі назву шляхти, домогалася признання звання дворянства не лише із соціальних, або матеріальних спонук, але й тому, що дійсно вважала себе за шляхту.

Велика частина із цих старшин була нащадками козаків, які своїми героїчними вчинками прославилися далеко поза Січчю. бо брали участь у походах навіть в Європі під час тридцятилітньої війни. Серед них невелика частина була дійсно шляхетського походження, від тих шляхтичів, що служили у Війську Запорозькому.

Як воєнні люди, козаки не вважали себе нижчими від шляхтичів, з якими ходили в походи і разом проливали кров.

Хмельницький часто це підкреслював, хоч і сам був шляхтичем, вийшовши з козацького середовища. В своїх універсалах він називає козаків шляхетно уродженими, покликують на «оних древнихъ Савроматовъ і Руссовъ продковъ нашихъ» та питає, хто їм «можетъ взбранити дѣлности воинственной и уменьшити отваги рицерской...?»¹

Гетьман був добрим психологом і знав, які слова доходять до серцець людей.

Яким же чином створилося серед козаків і взагалі нашого люду це почуття лицарськості і шанування славних предків?

В українців закріпилася свідомість власної історичної минувшини й особистої гідності, але серед козаків вона знайшла відповідний ґрунт і розвинулася, набувши ідейних форм. Козаки вірили також у свою правду.

Ще на початку XVI ст. козацтво почало поступово вливатися в рамки воєнної організації під проводом пограничних старостів і тих чисельних шляхтичів, які часто до них приєднувалися, і творили, як люди ліпше освічені і вищого соціального ступня, козацьку провід-

---

¹ Універсал даний в обозі під Білою Церквою у червні 1648 р. Його приводить С. Величко в своїм «Сказанні о войнѣ козацкой з поляками...», розділ 17.

ну верству. На чолі козаків ми бачимо численних представників старої знаті, як князі Острозькі, Глинські, Сангушки, Гедройці, Вишневецькі, Корецькі та Ружинські.

У дружній бойовій співпраці, вони всі захищали свої землі від хижих ворогів із степу. В козаків постійно зростало почуття власної воєнної лицарської гідності, в якій без значення було походження, а те, що сама по собі людина вартувала, якими бойовими вчинками прославилася. Ця ідея козацького лицарства поширилася і серед народу і стала поняттям понадстановим.

Вождь козаків, староста Черкаський і Канівський, Остап Дашкович, прославлений своєю оборою Черкас від турків, на соймі в Петрокові в 1535 р., розказав свій плян захисту переправ через Дніпро, вдержуючи на островах постійні відділи козаків. Він також дораджував побудувати на Дніпрі замок та густіше заселити Придніпров'я.

Щойно 20 років пізніше кн. Дмитро Вишневецький (Байда) побудував укріплення на острові Хортиці і постійно втримував там козацьку сторожу, здійснивши пляни Дашковича.²

Відомо, як знаний польський геральдист і родознавець другої половини XVI ст., Бартош Папроцький, перебуваючи на Русі, захопився нею, звеличав її хоробрих синів у своєму творі «Паноша» (1573). Його сучасник, римо-католицький єпископ Києва Йосип Верещинський, відверто приятелював із козаками і проєктував створити козацьку республіку на лівому березі Дніпра під польською зверхністю. Він мовив, що Україна, немов магнет, усіх до себе притягає.³

До 90-их років XVI ст. не було явної ворожнечі в козацько-польських взаємовідносинах. У той час ще не назріли і не загострилися моральні, матеріальні та релігійні конфлікти до таких розмірів, коли люди беруться за шаблю.

Добу погіршення цих стосунків, коли почалися повстання та криваві розрахунки не лише з поляками, а і з православними магнатами, почав Криштоф Косинський своїм повстанням проти князя Януша Острозького, за заподіяну йому кривду. До речі, Косинський був шляхтичем із Підляшшя. До нього приєдналися і козаки із королівського контингенту.

Як правильно зауважив д-р Михайло Антонович у своїй розвідці «Студії з часів Наливайка»,⁴ покликуючись на знаного історика Володимира Антоновича, козацтво при кінці XVI ст. захистило й уможливило дальше існування багатьом представникам занепалих боярських родів та викинутих можновладцями дрібних землян, панцирних і путних бояр, збройних слуг та взагалі нижчих верств воєнної касті. Ці елементи були чисельно заступлені у війську Северина Наливайка під час його походів на Молдавію у 1594—5 роках.

² Любомир Винар, «Князь Дмитро Вишневецький», Мюнхен 1964 р.

³ «Проектъ єпископа Верещинскаго», журналъ «Кієвская Старина», Кієвъ 1892, том 3 і томъ 48, 1895 г.

⁴ Надрукована в «Працях Українського Істор. Філолог. Т-ва в Празі», —том 4, Прага 1942 р.

До Богдана Хмельницького приєдналося багато шляхтичів. На їх чисельність звернув належну увагу знаний польський белетрист-історик Антоній-Юзеф Ролле (д-р Антоній), коли переглядав прізвища у списках козацького реєстру 1649 р., складеного згідно з пунктами Зборівської умови з поляками.⁵

А треба мати на увазі, що далеко не всі шляхтичі, які брали участь у повстанні, були записані в той реєстр.

У своїй другій статті А. Ролле підкреслив, що в різних військових і цивільних урядах козацької держави стояли на чолі освічені шляхтичі, нащадки знаних зем'янських родів, як, нарп., Григор Гуляницький, Доморацький, Одинець, Вавржинець-Пашковський, Юркевич та інші. Правою рукою гетьмана був генеральний писар Іван Виговський, людина освічена і культурна.⁶ Ті ж самі факти були розглянені і пізнішими істориками, головню вже згаданим нами В. К. Липинським.⁷

Незадовго до смерті гетьмана Богдана приїхали до нього на службу Юрій Немирич, підкоморій Київський, державний муж рідкої освіти, Олександр Чаплич-Шпановський, Гаврило Гулевич-Воютинський та Юрій Стеткевич.

У гетьманській Україні поділ на стани залишився без змін. Іншого устрою ніхто собі не уявляв. Це була та сама структура, що і в польсько-литовській державі, а наша шляхта і після повстання продовжувала рахувати себе частиною усього шляхетського стану, як і до того часу.

Проф. Василь Гришко цілком справедливо відмітив що: «Момент родового шляхетського права на землю „через меч” цілковито засвоїло українське шляхетство з передхмельниччини, що виразно проглядає і в шляхетському кодексі — Литовському Статуті. В 26 арт. III розділу Литовського Статуту 3-ої редакції знаходимо прекрасно передану істоту шляхетського лицарського права на землю. «Уставуем иж нихто з людей простого стану, окром особливое ласки и рицерскими послугами мужеством, оказаним против неприятелем нашим, вольностей и привилеев стану пляхетського и гербов шляхетских сам себе привлацати, ани их уживати не мает никоторим обичаем, ани посаданьем именей кгрунтов шляхетских».⁸

Важливим фактом являється те, що козацтво «де юре» не являлося в очах влади якимсь окремим станом з правами і обов'язками. *На козацтво дивилися лише як на военну силу, але козаки самі вважали себе окремим станом.* Тому наш історик проф. М. Грушевський і пише про козацькі вольності: «Ці вольности й права в дійс-

⁵ D-r Antoni J. „Powstanie nazwisk rodowych u ludu małoruskiego”. „Sylwetki historyczne”. Serya VIII, Kraków 1892, str. 356—375.

⁶ Д-р Антоній Й., «Хмельницький в Чигирині» (переклад з польсько-го), «Київська Старина», Київ 1894, г. I—III.

⁷ В. Липинський, «Україна на переломі», Відень 1920, стор. 156—176.

⁸ Василь Гришко, «До суспільної структури Хмельниччини». Відбитка з тому 156 Записок НТШ, Мюнхен 1948, стор. 10

ности не були закріплені якимись соймовими постановами чи королівськими привілеями, а були витвором практики козацької займанщини».⁹

Сварка Хмельницького з Чаплинським, який уважав, що Богдан незаконно володіє Суботівим, та подібні інші випадки, стверджують цю прикру дійсність.

Коли пронеслася буря повстання Хмельницького, саме життя поставило питання станових прав і обов'язків. Покозачені шляхтичі опинилися перед прикрим для них фактом, що Річ Посполита, дивлячись на них як на зрадників і ребелянтів (бунтівників), за шляхтичів більше не рахувала. Це відносилось до всіх, що були з козаками, але за винятком тих, які могли довести, що пішли до них із примусу (*nolentes*).

Цілком ясно, що втративши шляхетство, такі бунтівники губили свої права на землі і маєтки. Тому становиться зрозумілим, що ще по Зборівській угоді 1649 р. в пункті 5 кажеться:

«Шляхтичі, як релігії грецької так і римської, які під час того замішання яким-будь способом перебували при Війську Запорізькому, Його Королівська Високість то все пробачає й переступство їх покриває. Якби хоч ще під котрим упрощено, як з добр спадкових, так і ленних, чи котрого інфамовано, то, тому, що все то діялося в сучасному замішанні, має бути знесене сеймовою конституцією».¹⁰

Більша частина козакуючих шляхтичів мала матеріальні і родинні інтереси поза межами козацької держави, тож вони бажали повернутися до своїх маєтків. Треба було шукати шляхів, щоб одержати сеймову нобілітацію, яка б «знесла інфамію» та «привернула до честі». Ходило і до того, що кожна нобілітація була пов'язана з «деклярацією ласки королівської», себто земельними наданнями, крім ствердження прав на старі маєтки. Через такі «нобілітації» пройшли, між іншими Іван Виговський, Юрій Хмельницький (як син Богданів), Остап Гоголь, Тетеря-Моржковський та інші. Звичайно, що вони верталися до своїх старих гербів. Іноді «очищені грішники» знова грішили. Остапові Гоголю довелося нобілітуватися двічі (у роках 1660 та 1678), Павлу Тетері (у рр. 1659 та 1661). Очевидно не всім легко вдавалося «очищатися», бо в інструкціях послам козацьким на сойм вальний варшавський 1664 р. у параграфі 41 стоїть про те, щоб тому з шляхтичів, хто був в реєстрі козацькому нічого не шкодило і не зменшувало його гонору.¹¹

Про шляхту та її права говорить і в московських договірних статтях 1654 р. і жалованій грамоті Царя Олексія Михайловича, в якій він обіцяв залишити її «въ своихъ шляхетскихъ вольностяхъ»,

⁹ М. Грушевський, «Переяславська умова з Москвою 1654 р.». 1917 р. стор. 4.

¹⁰ «Акты Ю. и З. России» том III, стор. 415.

¹¹ В. Сенютович-Бережний, «Нобілітація ребелянтів», Рід та Знамено, вип. IV 1947, стор. 45.

правахъ и привилегіяхъ, а також признати їм право «Добра имѣть свободно, какъ и при польскихъ короляхъ бывало». ¹²

Сам гетьман про свої бажання висловився так: «чтобы шляхтѣ позволено было маестностями своими владѣть по прежнему и судиться своим старожитним правом», а також щоб: «вообще при своихъ шляхетскихъ вольностяхъ пребывать».

В універсалі з 1657 р. Хмельницький пише, що дозволь «шляхті, яку Богъ Всемогущій до Войска Запорожскаго наклонилъ, маестностей и крунтовъ ихъ власнихъ уживати, какъ издавна уживали». ¹³

Богдан Хмельницький надає шляхті за службу землі з усіма «пожитками», а при їх власних маєтках заховує отчистим правом їм належачим.

Отже шляхта на Гетьманщині, незалежно від віри, оформлювалася по старих своїх правах і привілеях. Статут Литовський залишився у силі.

При цій нагоді слід пригадати, що присягу цареві у Переяславі складали далеко не однодушно, як це росіяни пишуть; було чимало і таких що скласти її не хотіли. Іван Крип'якевич пише: «Яке було число учасників сеї историчної ради? Приблизну цифру вказує спис осіб, що тоді у Переяславі складали присягу цареві. Царські бояри: «до віри привели гетьмана Богдана Хмельницького і писаря Івана Виговського і з ним військових суддів і обозних і полковників і міщан, всього 284 чоловіка». ¹⁴

Козацька верхівка витворювалася на Гетьманщині протягом другої половини XVII ст. Поступово вона сформувалася немов в окремий стан. Діставши за свою службу для Війська Запорозького маєтки «до ласки войскової», бо по старій традиції вся земля належала Війську, себто державі, козацька верхівка-старшина, по тому соціальному положенні, що займала, стала наближатися до шляхти, з якою скоро пов'язалася більш-менш однаковими інтересами, культурою, вихованням і шлюбами. Серед цієї старшини видатну роль грали представники реєстрового козацтва ще з польських часів. За володіння маєтками треба було нести службу «ведлуг стародавняго порядка на доброму коню з риштунком военного козака». Дуже скоро старшинське землеволодіння набуло звичайних для доби форм та селянам довелося своєю працею віддавати «звикле послушенство». Селяни залишалися вільними, а «послушенство» не мало нормованих законом форм. Вони могли переходити до других, та це служило тому, що пани старалися жити з ними в добрім приятельстві.

¹² Грамота сія: «Дана въ нашемъ царствующемъ градѣ Москвѣ лѣта отъ сотворенія міра 7162, мѣсяца марта 27-го дня». Про укр. шляхту в Переяслав. переговорах див. «Акты Южн. и Зап. Россіи», т. X, стор. 439, 447, 491—492.

¹³ М. Маркевич, *Исторія Малороссіи*, том III, Акты гетманскіе. М-ва 1843.

¹⁴ І. Крип'якевич, «Студії над державою Хмельницького», Записки НТШ, том 138—141, стор. 70.

Процес витворення із старшини вищого стану відбувався доволі скоро. Так в кінці XVII ст. вона судиться шляхетським правом, вибирає з поміж себе урядовців на всі посади, не платить податків і не несе громадських тягарів. Діти старшини мають першість на службі, а завдяки школі, вихованню і першій культурі, старшина робиться дійсним панством. Між тим, далеко не благородне походження багатьох із них ще було занадто відомим, та тому гетьманські статті кінця XVII і початку XVIII століть згадують лише старшину, значних козаків, начальних, або заслужених людей, але терміну «шляхта» ще не вживають.

Добачаючи в назві «шляхта» ознаку благородного походження, козацька старшина, як стан воєнний, починає її охоче вживати при гетьмані Данилі Апостолі, але назва ця за нею закріплюється лише в 60-их роках XVIII століття.

Спочатку під старшиною розуміли лише людей, які займали певні уряди при гетьмані, в полку, або в сотні. Між тим, наприкінці XVII ст. і напочатку XVIII ст. старшинами вже вважаються і ті, що раніше займали уряди, їх діти і навіть ті, що колись від державної влади діставали населені маєтки. З кожним урядом були пов'язані різні бенефіції. За часів Хмельницького урядникам платили грошми із державного скарбу, або давали млини в користування, затим почали давати рангові маєтності, або населені землі, що знаходилися в розпорядженні війська і могли служити винагородою за несення служби.

За гетьмана Скоропадського було роздано багато військових земель, як вільних так і несвобідних. Цар Петро роздавав старшині землі «за вірність» із тих, що відбирали від мазепинців. Так, напр., землі генерального обозного Івана Ломиковського одержав серб Савва Владиславич. Пізніше, коли була створена недоброї слави «Малоросійська Коллегія», вона теж почала роздавати землі «своїм людям». Таким чином маєтки «до ласки військової» діставалися людям, що і урядів не мали. Щоб покласти кінець таким зловживанням і мати відомости, хто і на якій підставі володіє маєтностями, гетьман Данило Апостол перевів «Генеральне слідство о маєтностях» в рр. 1729—31, під час якого було знайдено чимало неправильностей. Особливо відзначався великими апетитами до збирання земель, незалежно від засобів, полковник Лубенський Андрій Маркович, та його сестра Настя Скоропадська, колишня гетьманша.

Під час «Малоросійської Коллегії», щоб діставати землі вживалися підкупи. «Міністром» при Гетьмані був «тайний совітник» Федор Васильевич Наумов. У серпні 1728 р. Гетьман Данило Апостол подав на Наумова у «Верховний Тайный Совѣтъ» скаргу, обвинувачуючи його у «взятках, подисках и других обидах».¹⁵ Наумова відкликали до Петербургу.

Треба пам'ятати, що козацька старшина, ця «де факто» привілейована верства, по своїм офіційним правам в 30-их роках XVIII ст.

¹⁵ Борис Крутницький, «Гетьман Данило Апостол та його доба», Авсбург 1948, стор. 38—57.

від козацтва ще нічим не різнилася, будучи лише його зверхнім шаром. Соціяльні відміни корінилися більше в більшій заможности старшини, які давали їй можливість жити по-шляхетському, діставати добру освіту і швидко робити кар'єру. Але звичайному козакові шлях до старшинських гідностей не був заказаний і обранням на старшинську посаду, затим через уряд, він міг дістатися до значкового товариства, а там і до «шляхти». Пізніше, вже в 60-их роках XVIII ст., коли ця «шляхта» остаточно оформилася і замкнулася в собі, доступ до неї став дуже важким. Паралельно з цим шаром землевласників починає створюватися і дуже для нас неприємний шар землевласників-чужинців.

Ще за царя Петра I росіяни та чужинці на царській службі почали скуповувати землі на Україні та діставати їх і від царя, або «Малоросійської Колегії». В 1727 р. за царя Петра II росіянам було заборонено купувати землі на Гетьманщині, але рік пізніше ця заборона була знесена, з тим, що українцям дозволили купувати землі на Московщині. Така «рівноправність» пішла на руку лише москалям, бо нам їхні землі не були потрібні. Трохи пізніше було дозволено грузинським князям і дворянам купувати у нас землі. Усі ці чужинці-поміщики почували себе на Україні вищою кастою, бо користувалися правами російського дворянства, яких наша шляхта не мала. Лише декілька родів на Гетьманщині мали дворянську гідність від раніших часів, як наприр., Горленки.¹⁶

Мали російське дворянство Лизогуби, Кандиби, Марковичі, Апостоли та ті українці, що служили в російських полках та канцеляріях і по чинах своїх вживали привілеї російського дворянства.

Ще коли гетьман Іван Брюховецький їздив до Москви, щоб там знайти собі підходящу жінку, частина його почоту дістала дворянський чин, а сам Брюховецький зробився боярином. До речі, він зовсім не одружився з княжною Долгоруковою, а з Дарією Іскарською, пасербицею князя Дмитра Долгорукова, який мав доньку теж Дарію. Звідсіля і вийшла плутанина. Усю справу вияснив наш родознавець Вадим Модзалевський.¹⁷

У 1733 р. за гетьмана Данила Апостола було піднято питання про встановлення певної скали між чинами українськими та російськими. Колегія Закордонних Справ сповістила Кабінет Міністрів, що ранга гетьмана відповідає чину «полнаго генерала», генерального обозного — генерал-майорові, або бригадирові, іншої генеральної старшини — російським полковникам і т. д. Реальних наслідків це не дало. Щодо питання «благородности», то російський уряд не бажає визнавати нашої шляхти за рівну польській, або російському дворянству, не визнаючи головного аргументу козацької старшини, що вона, як ви-

¹⁶ Полковник Прилуцький Лазар Горленко одержав московський дворянський чин у 1660 р. «за храбрость, мужество и вѣрность». «Дворянин» того часу на Москві був лише чин. Дворяни не рахувалися вищим станом.

¹⁷ В. Сенютович-Бережний, «Шлюб гетьмана Брюховецького». «Америка», число 52, 1958 р.

борна, згідно Литовському Статутові, має вважатися шляхтою, бо в статуті стоїть: «гідностей і чинів простим людям не давати, лише одній шляхті лицарського стану людям».

В «Запискѣ о дѣлѣ, произведенномъ въ Комитетѣ Высочайше утвержденномъ при Правительствующемъ Сенатѣ, касательно прав на дворянство малороссійскихъ чиновъ» цей аргумент, що по старовинному праву виборів, кожний, що носив чин був шляхтичем, та лише шляхтичів можна було вибирати, значіння не мав. Ми знаємо, що в дійсності це не було так, знала про це і Герольдія. Кого вибирали на військовий козацький уряд, завдяки ранзі не робився шляхтичем і не лише шляхтичів вибирали. На Гетьманщині правдивих шляхтичів збереглося не багато.

Але факт залишається фактом: козацька старшина в середині XVIII століття вже стала шляхтою і цілком уявляла собою окремий вищий стан. Вона це знала і бажала офіційного визнання благородства і прав таких, якими користувалися дворяни російські. Ми знаємо, що цар Петро своїх дворян створював штучно та лише незначний відсоток їх був дійсно старого походження. Спочатку цар навіть назвав цей стан «шляхетством», та лише пізніше змінив назву на «дворянство». Цьому «дворянству» цар і надав права привілейованого стану.¹⁸

Українська старшина звикла рахувати себе панством не лише для посполитих, а навіть і для козаків. Вона дуже практична і ділова. Історики не раз відмічали характерну для цього нового панства рису — жадобу збагачення і не зовсім чисті засоби, якими користувалися. Із діяріушів Якова Марковича, Миколи Ханенка та інших джерел ми бачимо, що ці пани вміли господарювати, мали гарні прибутки з своїх маєтків, іноді дуже значних. Вони продавали продукти свого господарства, зав'язували торговельні знайомства не лише в кордонах України та Московщини, а навіть і з земляками заходу. Скотину ганяли на продаж до Москви і Данцігу, табак та горілку посилали до Персії, або на Січ, хліб до Азова. Всюди мали вони своїх факторів і купців, з якими велася переписка. Наші пани мали високий культурний рівень і добру освіту, головню одержану у Київській Академії, але не рідко й закордоном. Гостинність була традиційною рисою, гостей любили і гостили. Їсти й пити вміли смачно. Як висловився один росіянин, навіть і чужа людина почувала себе лагідно на Україні, бо вона мала в собі дух європейської людськості позбавлений азіатської дикости, а цей дух живить внутрішні почування якоюсь насолодою.¹⁹

¹⁸ В великокняжій добі «дворянами» звалися служки князді. В Московській державі існували царські чиновні люди вищих і нижчих рангів. Дворяни були одними із них. Ні фактично, ні юридично вони окремим вищим станом не являлися. Ф. И. Міллер пише: «Ни въ какомъ Архивѣ точныхъ узаконеній о Дворянствѣ до времени Петра Вел. не находится и, въ самомъ дѣлѣ, такихъ узаконеній не было...». *«Извѣстія о дворянахъ Россійскихъ»*, СПб 1790, стор. 3.

¹⁹ «Топографическое описание Харьковскаго Намѣстничества съ историческимъ предувѣдомленіемъ о бывшихъ въ сей странѣ съ древнѣйшихъ временъ перемѣнахъ». Москва 1788 г.

Велика кільність українців робила блискучу кар'єру в Росії. П. А. Безсонов пише про це: «Пришельцы заняли здѣсь самыя видныя и вліятельныя мѣста...».²⁰

Російські вчені, що вивчали ту добу, муіли визнати, що впливи українців відбивалися на Московщині на кожному кроці.

У зв'язку з становими домаганнями української шляхти Гетьманщини, цар Петро III дав наказ гетьманові Розумовському, щоб усе малоросійське шляхетство прислало в Герольдію списки з точними доказами їх шляхетства та «показаніємъ о полученныхъ тѣмъ шляхетствомъ отъ Польскихъ королей и отъ русскихъ Государей грамотъ».

Ми знаємо, що старої шляхти на Гетьманщині залишилося небагато. До неї належали наприк., Бакуринські, які мали грамоти короля Сігізмунда II з 1690 р., Бороздини з грамотами 1620 р., Бутовичі з грамотою Яна-Казіміра з 1649 р., та деякі інші роди. Згідно з списком козаків, що одержали польську нобілітацію, який склав автор цієї статті, від 1574 року до 1784 р. було нобілітовано близько 380 родів. В кінці XVIII ст. багатьох із них вже не існувало.

Цікаво відмітити, що «частина старої шляхти, що не приєдналася до уряду, так і залишилася на неупривілейованому положенні, не зважаючи на свої документи», читаємо в «Запискахъ Черниговскаго Статистическаго Комитета» за 1866 р. (ч. 2, стор. 52). Це явище дуже характерне і вказує на корпоративний дух нового козацького панства.

«Привілеї лицарського і шляхетського чину народа Рускаго» оформилися остаточно за часів короля Сігізмунда II Августа. Руська шляхта вживала від тієї доби всі права шляхетські нарівні з поляками, але, як раз цієї правдивої шляхти, між козаками залишилося мало. Дехто із старої шляхти, ще мав документи, повитягав їх і хвалився, що не від тутешньої простонародної породи, а від шляхетства польського веде своє походження. Роди ці сиділи головним чином на Чернігівщині та Сіверщині.

Зовсім ясно, що більшість українського шляхетства на Гетьманщині жодних грамот не мала і не могла мати, але відповідати цареві було потрібно. Отже йому відписали, що у Малій Росії були різні фамілії, що посідали привілеї на шляхетство від королів польських та майже уся старшина православної віри до цієї шляхти належить, а окремі роди вийшли із Польщі. Між тим були війни та спустошення у Малій Росії, як то шведська та турецька, під час яких привілеї, у кого були, та списки шляхетські могли загинути.

(Далі буде)

²⁰ П. А. Безсоновъ, «Белорускія пѣсни» (предисловіе). Москва 1871 г.

В. Сеньотович-Бережний

КОЗАЦТВО ТА БОРОТЬБА СТАРШИНИ-ШЛЯХТИ НА ГЕТЬМАНЩИНІ ЗА ВИЗНАННЯ ЗА НЕЮ РОСІЙСЬКИМ УРЯДОМ ПРАВ ДВОРЯНСТВА

(Закінчення)

Початок другої половини XVIII ст. відзначився великою активністю шляхетства на Гетьманщині, не тільки в боротьбі за станові права, а і за українську автономію.

У 1763 р. зібралася у Глухові рада, щоб переглянути кодекс «Права по которимъ судится малоросійській народъ». Автори цього кодексу вможливили визнання шляхтою старшину «воинського усякого звання», починаючи від сотника до самих вищих «малоросійських чинів», які були за свою службу пожалувані указами у воїнські чини, або вільним обранням, згідно з указами, отже дітей і гетьманських потомків, генеральної старшини, полковничих та інших знатних чинів, «людей малоросійських», а передусім тих, що були і мають нині звання бунчукових, військових і значних товаришів із їх потомством.

На цій раді один із депутатів, порівнюючи українське законодавство з московським, висловився: ми маємо такі закони, які лише вільний і благородний нарід на світі може мати. Під час наради було висловлене побажання, щоб нам були залишені на віки всі вигоди і вільности, якими ми користувалися і користуємося, згідно з старими привілеями, та щоб додатково були дані і права російського дворянства.

До затвердження цього кодексу російським урядом таки не дійшло, все ж таки він нам залишився як цінний історичний спогад, що характеризує добу. Того ж самого року українська шляхта на чолі з гетьманом Кирилом Розумовським послала царіці прохання про відновлення різних старовинних прав. У проханні було сказано, що малоросійський нарід, коли Мала Росія була під Польщею, мав повну рівноправність із коронними і литовськими урядовцями і для нього не були закриті найліпші уряди.

Результатом цього прохання було відновлення, але в зміненому вигляді, судів земських, гродських і підкоморських. Генеральний суд, подібний старовинному шляхетському трибуналу з депутатами суддями від 10 полків, був відновлений в 1760 році.

Вже після скасування гетьманства, а саме в 1767 р., українській шляхті було дане право вибирати собі маршалків, що вже являється певним визнанням її вищим станом. Малоросійський генерал-губернатор граф П. Румянцев-Задунайський одержав розпорядження до-

ставити для вступу у кадетський корпус та інститут благородних дівичей дітей обох статей із знатних українських родів. В 1761 р. було відмовлено нашій шляхті вчити їхніх дітей в корпусі та інституті з мотивацією, що «дворян у Малій Росії нема».

14 грудня 1766 р. молода цариця Катерина II, що бажала сприяти ідеям просвіченого абсолютизму, звернулась до народів Росії з маніфестом, у якому писала: «Для того, дабы лучше намъ узнать было нужды и чувствительные недостатки нашего народа, повелеваемъ прислать изъ нашего Сената и Синода, изъ трехъ первыхъ и изо всѣхъ прочихъ, какъ коллегій, такъ и канцелярій, кромѣ губернскихъ и воеводскихъ, а также изо всѣхъ уѣздовъ и городовъ нашей Имперіи въ первостоличный нашъ городъ Москву депутатовъ, полгода послѣ дня обнародованія въ каждомъ мѣстѣ сего манифеста ... »²¹

Зі свого боку граф Румянцев-Задунайський видав циркуляр, у яким пояснював:

«Отвѣчая должности званія моего, не въ предложеніе точныхъ мѣръ, но въ совѣтъ вамъ сіе мое мнѣніе подаю: избирайте между вами предводителя и депутатовъ таковыхъ, какъ бы всѣ свойства, прописанныя въ обрядѣ имѣли и объ общенародныхъ отягощеніяхъ, нуждахъ и недостаткахъ, а не своихъ собственныхъ помышляли и чужды были пороковъ тѣхъ, отъ коихъ главное неустройство вездѣ взяло себѣ нчало, т. е. лихоимство, презреніе своего ближняго и неистовство на своего подчиненнаго ... »²²

До справи Комісії на Гетьманщині поставилися з недовір'ям. За свідощтвом самого Румянцева, «малороссіяне» не бачили потреби брати участі у Комісії, бо мають дуже добрі свої закони, але, оскільки депутатом там конче потрібно бути, то хіба, щоб шукали нових прав і привілеїв.

У листі до цариці з дня 2. III. 1767 р. він скаржився, що малоросіяни до того ввійшли у смак своєвільства, що на кожний царський указ дивляться, як на порушення їх прав і свобод. У відповіді цариця запевняла його, що такий світогляд із старих часів безумовно зникне.

Більш-менш із довір'ям до бажань цариці поставилося лише міщанство. Замість наказів із Гетьманщини найліпше свідчить про тодішні настрої, надії і турботи. *Из них ми бачимо, що Україна вважала себе окремою історично і культурно одиницею та бажала жити і управлятися по своєму.* В козацьких наказах згадувалися неправди, що їх вони терплять від старшини. Чернігівські козаки писали: «Ясно изъ привилегій, данныхъ королями польскими, что козаки отправляли военную службу во всякомъ благополучии и легкости, ибо имѣли за собою достаточныя пашни, сѣнокосы, лѣса, мельницы и всякія угодія ... » Далі вони скаржаться на своєвільство старшин та пишуть: «Иные козаки отъ великихъ тягостей, побоевъ и угрозъ старшин-

²¹ Полное собрание законовъ Россійской Имперіи, том XV, ч. 12801.

²² Надружкований в журналі *Кіевская Старица*, 1888 р., том XXIII.

ських покидають семейства и двори и уходятъ въ безвѣстныя мѣста; другіе козаки закрѣплены и несутъ общія съ мужиками повинности . . . » Характерно для настрою козаків те, що вони бажають «користатися вольностями козацкими и честью дворянскою» та також твердять, що з прадавна перебували в тих самих, що і для шляхетства узаконених правах і привілеях». ²³

Лише Чернігівське шляхетство на чолі з Андрієм Безбородьком, виявилось дуже обережним у своїм наказі, який подобався цариці. За це на Україні зненавиділи Безбородька, про що Румянцев написав цариці.

Депутати від шляхетства завжди підкрелювали, що «малоросіяни» особливий «благоприсоединенный» нарід і ні в чому не нижчий від великоросіян. Цей погляд дуже гарно висловив Семен Дівович у своїм «Разговорѣ между Великороссіи съ Малороссіей» (1762 р.) ²⁴

Навіть помірковане Глухівське шляхетство твердило про стародавні права та прохало царицю ствердити всі українські вольності «високоматернимъ привілеємъ».

Такий дух наказів був дуже неприємним для Румянцева і він уважав за потрібне вмішуватися в їх зміст, міняти їх та, навіть, нищити під якимнебудь виправданням. Гаряче боронив права Гетьманщини депутат від Лубенського шляхетства Григорій Полетика, «надворный совѣтникъ и морского корпуса над ученіями инспекторъ». Він виголошував палкі промови і подавав урядові докладні записки. Вкажемо на написаний для Комісії «Сборникъ правъ и привилегій малороссійскаго шляхетства», на «Записку, какъ Малая Россія во время владѣнія польскаго раздѣлена была и об образѣ ея управления», «Запись, что Малая Россія не завоевана, а присоединилась добровольно къ Россіи», «Мнѣніе на читаній в Комисіи проектъ правамъ благородныхъ». Одночасно він написав трактат «Историческое извѣстіе, на какомъ основаніи Малая Россія была подъ Республикою польскою ина какихъ договорахъ поддалась російскимъ государямъ и патриотическое разсужденіе, какимъ образомъ можно бы оную нынѣ учредить, чтобы она полезна могла быть російскому государству безъ нарушенія ея правъ и вольностей».

Самі заголовки всього, що написав Полетика доволі ясно вказують, які пекучі питання для Гетьманщини були темою для його пера. ²⁵

Депутати, що поїхали засідати в Москві, приїздили, бувало, додому для полагадження своїх справ і Румянцев використовував нагоду, щоб з ними порозмовляти, а після того своїми вражіннями ділився з царицею. В листі від 28. II. 1768 р. він писав їй, що мав зустрічі з такими депутатами та знаходив їх усіх «въ развращенныхъ мысляхъ»

²³ С. Соловьевъ, *Исторія Россіи . . .*, том 27, стор. 390 та Гр. Максимовичъ, *Выборы и указы въ Малороссіи в Законодательную Коммиссію 1767 г.*, Нѣжинъ, 1917 г.

²⁴ Н. Петровъ, «Разговорѣ Великороссіи съ Малороссіей», *Кіевская Старица*, 1862, I, стор. 325—365.

²⁵ Д. Дорошенко, *Огляд Української історіографії*, Прага, 1923, стор. 50.

пребывающих». Керівником усіх інших він вважав генерального осаула Івана Михайловича Скоропадського, який мріяв бути обраним гетьманом, та характеризує його як людину, яка при усіх науках і в чужих землях перебуванні, залишилася козаком.

До наших козацьких чинів росіяни ставилися із погордою і рахуватися із ними не хотіли. Це викликало багато скарг із українського боку, в яких підкреслюється, що наші чини «презираемы, упослѣджены», а ті, що їх носять «узнають обиду и многія огорченія».

У своїх наказах шляхта висловлювала бажання мати на Гетьманщині свою Герольдію. Це було потрібним, щоб впорядкувати геральдично-родовні справи і мало би своїм наслідком припинення вступу до лав шляхетства нових елементів, або, в кожному разі, зменшило б таку можливість.

Згаданий нами Григорій Андрійович Полетика в своїх «Записках» вказував на ролю, яку треба було б довірити шляхті передачею їй управління справами України, указував також на необхідність дозволити їй вільний виїзд закордон для служби, наук тощо.²⁶

Російський уряд уявляв собі, що ідеалом прав шляхетських для нашої шляхти були права шляхти польської старих часів, але це було по духу вороже Московщині. Ні цариця, ні її уряд таких домагань толерувати не могли.

Треба визнати, що «Малоросійській генераль-губернаторь» граф П. Румянцев-Задунайський, який «возроствъ Малороссіи» та ніколи не міг позбавитися української «геканья», не був вільний він своєрідного українського патріотизму, так, коли діставав із Петербурга шкідливі для України розпорядження, він їх не виконував і відписував, що не все добре для москалів може придатися тут. Станові домагання нашої шляхти він охоче підтримував і домагав їй в службі та протегував перед російським урядом.

Це впало в очі прокуророві кн. А. А. Вяземському, який звернувся до Румянцева за поясненнями. У своєму листі з дня 2. 5. 1774 р. він відповів прокуророві, що: «Пожалование малорусскаго шляхетства классами (чинами) является не только актомъ справедливости, но и разумной политики...» та пояснював далі: «...когда по исканіямъ нѣкоторыхъ о награжденіи ихъ російскими чинами посредовалъ своимъ свидѣтельствомъ о службѣ и ходатайствовалъ...», то робив це тому що: «въ долгъ себѣ поставлялъ въ нихъ вящую охоту къ службѣ государевой на пользу той возбудить, въ чемъ и успѣлъ тѣмъ, что великое множество съ крайней охотою поступаютъ въ регулярные войска и въ оныхъ отличаются усердіемъ...».^{26а} Історик О. М. Лазаревський писав про Румянцева: «Изъ общаго характера административной дѣятельности Румянцева слѣдуетъ отмѣтить отсутвіе въ этой

²⁶ Литовсько-руська шляхта мала це право на підставі привілея вел. кн. Казіміра Ягайловича з 1457 р.

^{26а} Лист із Яготинського архіву кн. М. Репніна. Надрукований М. В. Стороженком в *Кіевская Старина*, том XXXII, 1891.

дѣятельности жестокости и крутыхъ мѣръ вообще въ тѣхъ случаяхъ, когда всякій проступокъ противъ властей вызывавъ въ то время су-ровыя и тяжелыя наказанія . . . ».^{26б}

Рескриптом Катерини ІІ з дня 26. X. 1781 р. був приписаний «Разборъ малоросійскаго шляхетства». Губерніяльні маршалки шляхетства вимагали від повітових присилки шляхетських списків і вибору в «Комісію по разбору правъ на дворянство». В 1782 р. було введено «Учрежденіе о губерніяхъ» та «малоросійская шляхта» дістала в місцевій самоуправі ті самі права, що їх мало російське дворянство в себе. Дня 3. 5. 1783 р. був виданий указ, по якому заборонювався вільний перехід селян із однієї місцевости в другу, себто і зміна пана під яким знаходилися. *Козацька шляхта перетворилася у поміщиків подібно російським.*

Комісії із обраних у 1782 р. шляхетських депутатів зібралися аж у 1784 році і почали свою працю. Вони вписували в родовідні книги тих осіб, які мали грамоти російських царів і польських королів, а також тих, які мали російські чини, або гідности бувшої «малоросійською служби». Доказами благородности служили також гетьманські універсали та такі документи, як, напр., купчі. мінові, та виписи із актових книг, із яких видно було «благородство» кандидатів. Де документів бракувало, вистарчало свідоцтво 12-ти «безсумнівних» шляхтичів. Цей «разборъ» розтягся аж до кінця 1790-их років.²⁷

Герольдія із самого початку зайнята позицію критичного недовір'я до цих списків і таке недовір'я збільшувалося числом доносамі і скаргами на неправильні записи до книг. Багатьом Герольдія відмовила в визнанні їх дворянами. За правило вона узяла відмовляти всім, хто, крім українських чинів, не мав інших доказів шляхетського походження і твердила, що нема закона, по якому «малоросійські чини» дорівнюютья російським. Це питання знова виникло з повною силою під час формування карабінерних полків із полків українських, згідно з наказом Военній службі, а хто ні, то «отъ службы уволить, переименовавъ къ дѣламъ».

Згідно з указом з дня 22. XII. 1784 р. бунчуковий товариш Степан Томаер одержав чин коллежського совітника, але одночасно було зазначено, щоб на Україні «прежнихъ малоросійскихъ чиновъ больше не давать». Таким чином зі старими українськими гідностями було покінчено назавжди. Почалося перейменування тих, хто бажав служити на російській службі: полкові осаули, полкові хорунжі і писарі зробилися ротмістрами, сотенні хорунжі та інші — унтер-офіцерами. Ті, що відходили від служби, також перейменовалися у російські чини. Між тим це все не набуло офіційних форм та траплялося, що і сам Сенат ті ж

^{26б} О. М. Лазаревський, «По поводу 100-лѣтія смерти г. П. А. Румянцева», *Кіевская Старина*, том LV, 1896.

²⁷ В 1785 р. була дарована царицею «Жалованная грамота Російському дворянству», яка полегшила і нашій шляхті можливість одержання дворянських прав, особливо тим, що бажали служити.

самі «малоросійські чини» трактував по різному. Цілком зрозуміло, що і депутатські зібрання не знали, як із якими чинами поступати, перекладаючи їх на російські.

В архівах дворянських депутатських зібрань переховалося багато актів, у яких шляхтичі Гетьманщини доказували своє благородне походження і дуже подрібно з любов'ю подавали зіставлені родові історії, підкріплені іноді документами. Часто козацькі прізвища польонізувалися, козаки домовлялися з поляками про прийняття їх до гербів, чи визнання за родичів. Чимало документів просто підроблялося, або до родоводів добавлялось те, що могло б вказати на зв'язок з одним-одним польським шляхетським родом.

Знані українські пани тоді ж завзято боронили права збіднілих шляхтичів. Так, напр., Василь Полетика, маршалок Роменського повіту, склав «Записку о началѣ, происхожденіи и достоинствѣ малоросійскаго дворянства», в якій заступається за збіднілу шляхту. З приводу позиції, що зайняла Герольдія у відношенні до нашої шляхти, він пише: «И малоросійское дворянство, присоединившееся добровольно къ росіянамъ, какъ единовѣрцамъ и единокровцамъ, братьямъ своимъ, и служившее купно съ ними такъ вѣрно и такъ долго престолу и отечеству, могло ли ожидать за свои воинскія заслуги, оказанныя ими и запечатлѣнные кровью, столь общаго для себя униженія . . . ».²⁸

Треба звернути особливу увагу й на патріотичну діяльність Новгород-Сіверського гуртка в 1780—90-их роках, яку всебічно висвітлив проф. О. Оглоблин.

Усі ці патріоти України другої половини XVIII й початку XIX ст. цікавилися її минулим, вишукували старі літописи, універсали, акти, діярії, записували пісні, досліджували національні традиції. Згадаємо кількох із них: Григорій і Василь Полетики, Василь Рубан, Опанас Лобисевич, Ф. Туманський, В. Ломиковський, Г. Покас та інші. До них можна зачислити й князя та канцлера Російської Імперії Олександра Безбородька, колишнього Київського полковника, сина генерального писаря Андрія Безбородька, маршалка Чернігівського шляхетства.

Палким оборонцем дворянських прав і чести був Тимофій Калининський. У листі до полтавського маршалка Мих. Милорадовича він висловлював своє обурення російським урядом і писав: «Безпристрастное къ отечеству поревнованіе, а паче и униженіе нашихъ отечественныхъ чиновъ, то и безгласнаго заставляеть пророческим и апо-стольским духомъ говорить правду . . . ».²⁹

Генеральний суддя Роман М. Маркович написав «Замѣчанія о правахъ малоросійскаго дворянства» та послав їх кн. Куракину, з яким особисто листувався.

Андрій Чепач склав «Записку о преимуществахъ чиновъ малоросійскихъ», яка викликала загальний відгук і Василь Чарниш в листі з

²⁸ Ця «записка» була надрукована в журналі «Кіевская Старина», 1893, I.

²⁹ О. Оглоблин, *Люди старої України*, Мюнхен, 1959, стор. 34.

16. III. 1809 р. писав йому з цього приводу: «Сими чувствованиями не одинъ я всегда преисполненъ буду къ Вамъ, милостивый государь, но вмѣстѣ съ тѣмъ и благородное дворянство, коему столь ощутительно усплѣдженіе достоинства предковъ . . . ».³⁰

Усі ці патріоти дивилися на свою працю для дворянства, як на діяльність для всієї України, як на «безпристрастное къ отечеству поревнованіе . . . » (вираз Тим. Калинського), або на «трудъ для славы и пользы отечества . . . » як писав В. Полетика.

Знавець історії старшинських родів Д. П. Міллер об'єктивно вивчав цю добу, але ставлення до неї знаного історика Гетьманщини О. М. Лазаревського не було таким прихильним як у Міллера, бо він робив, несправедливі закиди на адресу вище згаданих патріотів України.

З цього приводу проф. О. Оглоблин пише:

«На превеликий жаль, українська історіографія в цьому питанні пішла не за Д. Міллером, а за О. Лазаревським. Українські історико-народники вважали просто за непристойне віддавати належне дворянським патріотам XVIII—XIX стол., а советська історіографія мала ще й специфічні, цілком зрозумілі підстави, паплюжити старе українське шляхетство. Отож і залишилися ці українські патріоти скривдженими головне через майже повну недослідженість їх життя та діяльності, їхніх творів тощо . . . ».³¹

Боротьба з Герольдією затяглася на довгі роки, але ця обставина не закривала українцям шляхів до російської служби, на якій вони робили блискучу кар'єру. Багато з нашої шляхти стали служити в російській армії і там відзначатися. О. Безбородько став князем і канцлером Російської Імперії, Петро Завадовський графом і першим міністром освіти, В. Кочубей графом і міністром внутрішніх справ, Д. Трошинським високим чиновником, Андрій Милорадович правителем Чернігівського намісництва. Але український патріотизм не губився і в колах того шляхетства, що жило по своїх маєтках, де він особливо відчувався. Вони зберегли любов до своєї нації і солодкої батьківщини, як вони звали Україну.

На російській службі наш шляхтич змінив кунтуш на віц-мундір, шапку на шляпу, чуб на фальшиву косу, а шаблю козацьку на шпагу жабоколку. Дивились селяни на такого пана, дивувалися та казали: «То таки бувало виjde, або на коня сяде, вже пан як пан: а тепер аби що, німець не німець, а так собі підципаній». На військовій службі такі пани виглядали трохи пристійніше.

Тому українці-патріоти, хоча і боронили прав України, намагалися довести росіянам, що вони вірні імперії і цариці, чи цареві. Ми знаємо що Катерина II українців не любила за «развратное мнѣніе, по коему поставляютъ себя народомъ отъ здѣшняго совѣмъ отличнимъ» та робила все, щоб Україна та інші «провінції» «легчайшимъ способомъ обрусѣли».

³⁰ Переписка между А. И. Чарнышемъ, А. И. Чепой и В. Полетикой въ 1809 г. по поводу чиновъ малороссійскихъ», *Кіевская Старина*, 1893, том XI.

³¹ О. Оглоблин, там же, стор. 34.

У лютому 1806 р. дворяни з'їхалися до Чернігова на вибори і написали прохання урядові, у якому скаржилися на ставлення до них Герольдії. Аж через три роки 2. XI. 1809 р. Комітет Міністрів заслухав передану Міністром Юстиції цю скаргу, переслану Малоросійським генерал-губернатором при своєму «отношеніі» та виніс постанову, щоб в признанні чинів «руководиться тѣми правилами, которые наблюдаемы были покойнымъ генералъ-фельдмаршаломъ графомъ Румянцевымъ-Задунайскимъ». Але таких «правиль» ніколи не існувало. Між тим і ця постанова була відкладена «до поступленія къ дѣлу другихъ бумагъ».

Російському урядові не спішилося. Нарешті у 1819 р. полтавське дворянство подало нове прохання через кн. М. Репніна, тодішнього генерал-губернатора, який гарно ставився до українців. Репнін підтримав від себе це прохання і вислав до Петербургу, але воно там пролежало аж до 1827 року, коли вже сам кн. Репнін звернувся до уряду з «ходатайствомъ» в цій справі і назвав ставлення Герольдії до українського дворянства, як «произволь поттрясающій благородныя малоросійскія фамиліи». Він підкреслив також, що джерелом прав українського дворянства являється «воинская доблесть толико уважаеми во всѣхъ вѣкахъ».

Внаслідок цього «ходатайства» князя Репніна був 12. 2. 1828 р. заснований при Сенаті «Комитетъ о прожектированіи правилъ, какимъ бы образомъ удобнѣе произвести ревизію дѣйствій дворянскихъ собраний и положительно опредѣлить настоящіе дворянскіе роды».

Рішення внесеніе «Комитетомъ» не було прихильним для нас і Сенат передав його «Государственному Совѣту», який знайшов за потрібне справу зм'ягчити. Але і на цей раз нічого позитивного зроблено не було. Нарешті сам цар Микола I своїм указом з дня 20. III. 1935 р. поклав кінець цій справі.

Згідно з цим указом дворянство було визнане за генеральними старшинами, полковниками, полковими обозними, осаулами, хорунжими, писарями, сотниками, військовими і бунчуковими товаришами. Із чинів «статскаго правленія» за підкоморними і земськими суддями і підсудками. Чини ці мусіли бути здобутими ще «во время существованія въ Малоросіи Гетманскаго управління».

Усіх тих, що до 1. I. 1839 р. не представлять доказів на «потомственное дворянство» і не будуть мати дворянства личного (особистаго), належало перевести в козацький стан, заборонивши їм іменувати себе дворянами, але від них не відбиралося право доводити своє дворянство пізніше.

У тому ж році, указом царя від 23. XI., була скасована у Києві його «Магдебургія» та встановлено для міста «Общее городовое положеніе Имперіи». Це самоврядне міське право (магдебургське) було одержано Києвом від Литовського Вел. князя Олександра його грамотою від 26. V. 1494 р. Воно грало ролю в житті і розвитку міста, стало його історичною традицією. Про Київську «магдебургію» Вячеслав Прокопович написав працю *Під золотою короною* (Париж, 1943).

Мав підстави автор, коли писав: «Адже магдебургське право в Києві, що, вклавши в чужі позичені форми новий український зміст, надавало такого своєрідного характеру всьому життю київському, вдержалося, одбиваючись на самій фізіономії города, затримуючи процес денаціоналізації його мешканців, аж до епохи Миколи I...» (Передмова, стор. IX).

Отже і ми, пишучи про нашу старшину-шляхту з її патріотами України, які вперто боролися за стародавні права і українство, використовуємо нагоду, щоб згадати тут, хоч декількома словами, і других наших патріотів — міщан київських з милим їх серцю міським самоврядуванням, своєю міліцією в одностроях з гарматами, сурмами, літаврами і корогвами, пишним церемоніялом парадів і гордощами киян-вершниками «Золотої Корогви» — цих патріотів града Києва, в багатьох козацьких вбраннях на чудових конях.

Про те, що уявляла собою Україна тієї доби, про її настрої і почування маємо свідоцтва і москалів, які туди приїздили.

В 1817 р. відвідав Україну кн. Іван Михайлович Долгоруков і був там гостинно прийнятий. Його щоденник подрібно описує подорож і видно, як авторіві сподобалася наша батьківщина. Перед відїздом він запише: «Прощаясь съ Украйной, я кончу разказъ мой объ ней послѣднимъ замѣчаніемъ. Сколько я примѣтилъ, смотря и слушаая, Малороссія не гордится счастьемъ, не смотря на благодѣянія къ ней природы. Политическое солнце ея не согрѣваетъ, сколько свѣтило небесное. Она изнурена, терпитеь разныя тяготы и чувствуетъ вполнѣ потерю свободныхъ вѣковъ ея...». Він пише далі про невдоволення людей і безладдя, чому дуже дивується, знаючи, як багато українців займало високі пости в Російській Імперії.

«...Разумовскій, Завадовскій, Безбородко и пр. были вельможи сильные, мощные у двора, но изъ состоянія Малороссіи нельзя замѣтить, чтобы кто либо изъ нихъ радѣлъ о пользѣ своей родины и возвысилъ ея участь. Видно, что человекъ въ счастья забываетъ все, кромѣ себя, и что для фортуны вся земля — родина, гдѣ она не возлѣветъ...».³²

Другий росіянин, П. Всеволожскій, писав трохи пізніше, вже в 1839 р., що на Україні і природа і люди не ті, та усе виглядає не так, як на Московщині. Жінки не ліпші від москвичок, але веселіші і гостинніші. На усьому лежить відбиток якоїсь ніжності і лінощів.

Питання боротьби козацької старшини за надання її російських дворянських прав заслуговує на дальше докладніше дослідження.

³² Випиסקа із «Дневника путешествія въ Кіевъ въ 1817 г. князя Ивана Михайловича Долгорукова». Надруковано в *Чтеніяхъ при Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ*, випуск за січень-березень, 1870.